



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

## SARI UYGURCADA AD DURUM EKLERİ CASES IN YELLOW UYGHUR

Özlem AYAZLI\*

### Öz

Çin’de konuşulan Türk dillerinden bir olan Sarı Uygurcadaki durum ekleri daha önce yapılan çalışmalarda altı ya da yedi kategoriye ayrılmıştır. Bu çalışmada, Sarı Uygurcadaki ad durum ekleri yalın durum, ilgi durumu, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu, araç durumu, eşitlik ve benzerlik durumu olmak üzere sekiz başlık altında toplanmıştır. Metinler eşliğinde bu ad durum eklerinin işlevleri üzerinde durulmuş ve söz konusu ekler Sibiryca grubu Türk dilleri ile karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde Sarı Uygurca ile Sibiryca Türk dillerinde ortak olan ad durum ekleri aktarılmıştır. Sarı Uygurcada da dâhil olmak üzere Güney Sibiryca Türk dillerinde ortak olarak görülen ad durum ekleri şu şekildedir: Yalın durum, tamlayan durumu -Nıj, yönelme durumu -GA, belirtme durumu -nl, bulunma durumu -DA, çıkma durumu -DAn. Sarı Uygurca ve Yakutçadaki ortak ad durum ekleri ise şunlardır: Yalın durum, yönelme durumu -GA, belirtme durumu -nl, çıkma durumu -DAn, eşitlik durumu -çA.

**Anahtar Kelimeler:** Sarı Uygurca, Ad durum ekleri, Sibiryca Türk dilleri, Eski Türkçe.

### Abstract

Cases in Yellow Uyghurs which are one of the Turkic languages spoken in the People’s Republic of China were divided into six or seven categories in previous studies. In this paper cases in Yellow Uyghur are divided into eight categories as nominative, genitive, accusative, dative, locative, ablative, instrumental, equative and simulative. The functions of these cases were focus on, accompanied by texts and these cases were compared with Siberian Turkic languages. In the conclusion part, common cases which are seen in South Siberian Turkic languages including Yellow Uyghur are nominative, genitive case -Nıj, dative -GA, accusative -nl, locative -DA, ablative -Dan. Common cases of Yellow Uyghur and Yakut are nominative, dative -GA, accusative -nl, ablative -DAn, equative -çA.

**Keywords:** Yellow Uyghur, Cases, Siberian Turkic languages, Old Turkic.

### 1. Giriş

Ad durum ekleri, cümlede adlar ile fiiller arasındaki geçici anlam bağlarını kurmak üzere adların girdiği durumları karşılayan eklerdir (Korkmaz, 2009: 23). Adları fiillere bağlayarak fiil grupları ve cümlelerin yapısını kuran cümle ekleri durumunda olan işletme ekleridir (Ergin, 1998: 227). Erdal, Eski Türkçede ad durumunun üç şekli olduğunu dile getirir: 1. Yalın ya da sonu +lAr çoğu eki veya +ll ile biten ad gövdeleri 2. İyelik ekleriyle kaynaşmış gövdeler 3. Zamirlerle kaynaşmış ad gövdeleri (Erdal, 2004: 167). Eski Türkçede on bir tane işlek ad durum eki vardır: Yalın, tamlayan (ilgi), belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik, yön gösterme, partitif-lokatif<sup>1</sup>, benzerlik. Erdal on ikinci durum eki olan birliktelik ekinin (+lXgl) ise işlek bir ek olmadığını ve zamirlerle kullanılmadığını dile getirir (Erdal, 1991: 182).

Tenişev ve Todayeva Sarı Uygurcadaki ad durum eklerini altıya ayırmışlardır: Yalın Durum, İlgi Durumu, Yönelme Durumu, Belirtme Durumu, Bulunma Durumu ve Çıkma Durumu (Tenişev & Todayeva, 1966: 20). Malov’un çalışmasında da durum eklerinin altı kategoride incelendiği görülmektedir (Malov, 1957: 165-171). Tenişev 1976’da yayımladığı çalışmasında bu altı kategoriye (Yalın durum, İlgi Durumu, Yönelme Durumu, Belirtme Durumu, bulunma durumu, Çıkma Durumu) bir de Karşılaştırma Durumunu eklemiştir<sup>2</sup> ve durum eklerini yedi başlık altında toplamıştır (Tenişev, 1976: 54-58). Roos ise çalışmasında ad durum eklerini sekiz başlık altında incelemiştir: Yalın Durum, Belirtme durumu, İlgi Durumu, Yönelme Durumu, Bulunma Durumu, Çıkma Durumu, Seslenme (Hitâp) Durumu (Roos, 2000: 69-75). Roos’un çalışmasında ilginç olan ad durum eklerinden biri de Sarı Uygurcayla ilgili yapılmış diğer çalışmalarda görülmeyen “Seslenme Durumu”dur. Vocative Case (Seslenme Durumu) adı verilen durumu Roos şöyle açıklamıştır: “Yalnızca dört akrabalık teriminde bu ek yaşar ve birisine seslenilirken kullanılır. Bu akrabalık terimleri şunlardır: aqo’ ağabey!” (<aqa), qızaqo’ abla!” (<qızaqa), aqo’ baba!” (<aça), ano’ anne!” (<ana) (Roos, 2000: 75). Söz konusu sözcükler seslenme edatları olarak görüldüğünden bu çalışmada Seslenme Durumuna yer verilmemiştir.

\* Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: civelek.o@gmail.com.

<sup>1</sup> Erdal +rA ekinin Eski Türkçede iki farklı işlevi olduğuna değinir. Bu işlevlerden ilki +rA ekinin Direktif-Lokatif eki olarak yer ve zaman göstermesidir: önrä “önde, doğuda”, kesrâ “geride, batıda”, taşra “dışarıda”, içrâ “içeride”, asra “aşağıda”. İkincisi partitif-lokatif eki olarak bir canlının vücudunun ayrılmaz parçaları ile kullanılmasıdır: töpörâ “başı üzerinde” (Erdal, 1991: 178-179).

<sup>2</sup> Yalın durum: tağ “dağ”, İlgi durumu: tağnuj “dağın”, Yönelme durumu: takka “dağa”, Belirtme durumu: tağm “dağı”, Bulunma durumu: tağda “dağda”, Çıkma durumu: tağdan (tağdım) “dağdan”, Karşılaştırma durumu: tağdag “dağ gibi” (Tenişev, 1976: 58).

Bu makalede Sarı Uygurcadaki ad durum ekleri, metinler üzerinde yapılan analizler doğrultusunda yalın, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, araç, eşitlik durumu olmak üzere sekiz kategoride incelenmiştir. Ayrıca söz konusu ekler Güney ve Kuzey Sibiryaya Türk dilleri ile karşılaştırılmıştır. ClausSchönig, Güney Sibiryaya Türk dillerinde altı tane ortak ad durum ekinin olduğunu dile getirir: Yalın durum, tamlayan durumu -Nİŋ, yönelme durumu -GA, belirtme durumu -nI, bulunma durumu -DA, çıkma durumu -DAn (Schönig, 1998: 408). Güney Sibiryaya dili özelliği taşıyan Sarı Uygurcada da bu eklerin ortak olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmada geçen cümleler Malov (1967) ve Tenişev (1976)'in çalışmalarındaki metinlerden taranarak analiz edilmiştir.

## 2. Ad Durum Ekleri

Sarı Uygurcadaki ad durum ekleri yalın durum, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, araç, eşitlik (benzerlik) durumu sekiz başlık altında toplanabilir: Eski Türkçede +gArU yön gösterme ekinin Sarı Uygurcadaki denkliliği +kAr ekidir. Ancak Sarı Uygurcada ekin yön gösterme işlevi kaybolmuştur. Bu yüzden ek, bir yapım eki olarak değerlendirilmelidir. Az sayıda sözcükte tespit edilen +kar ekinin Sarı Uygurcada yer-yön zarfı oluşturduğu görülmektedir: *iş+ker* "içeri" (<iş "iç"), *tas+kar* "dışarı" (<tas "dış"). krş. Tü. *içeri*, *dışarı*. Ekin bazen zaman zarfı da oluşturduğu görülmektedir: *sonkar* "sonra" (< \*soŋgaru), *taŋkar* "sabah, tan vakti" (\*taŋgaru). Ayrıca bk. Nugteren&Roos, 2006: 118.

### 2.1. Yalın Durum:

Adların herhangi bir ek almamış biçimidir. Diğer bir deyişle cümlede nesne görevini üstlenmeyen özne olarak kullanılan kategoridir. Ergin, adların başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk, iyelik şekillerinin yalın halleri olduğunu dile getirir (Ergin, 1998: 227). Genel Türkçede olduğu gibi Sarı Uygurcada da yalın durum eksizdir: *kız*"kız", *mıla* "çocuk", *üy* "ev", *tağ* "dağ", *peg* "bey".

Yalın durumdaki adların işlevleri şöyledir:

- Yalın durumdaki adlar cümlenin öznesi olarak kullanılır:

*Ƙozıyep-tro. Yene maŋıptro. Tergendetok bop-tro. "Kuzu (otu) yemiş. Sonra (tilki) tekrar gitmiş, kurtla karşılaşmış".*

*Përptıtkaçapegolurıp-tro. "Bir kâtip bey yaşamış".*

- Yalın durumdaki adlar cümlenin yüklemi olabilir:

*Përşäzäiçindebismıla-dro. Punı-dro. Azağ*"Bir sandıkta beş çocuk(tur). Bu nedir? (Ayak)".

*Përyığaş-tro, yığıştatokustelik-tro. Punı-dro. Sen-tä. Kiseniŋkärk, küz-tro, axıs-tro, kulağ-tro. "Bir ağaçta dokuz delik. Bu nedir? Tahmin et. İnsanın burnu, gözü, ağzı, kulağıdır."*

- Yalın durumdaki ad ya da ad soylu bir sözcükle bir eylemin bileşik eylem oluşturduğu da görülür:

*kızkıkız-*: "giyinmek", *san sana-* "saymak", *yer yerla-* "şarkı söylemek", *poz yü-* "bedenini yıkamak", *ıs tuıt-* "çalışmak", *semen iş-* "yemek yemek" örnekler için bk. Roos, 2000: 70.

- Yalın durumdaki adlar yan yana getirilerek birleşik ad oluşturulur. Bu adlar birlikte kullanılarak kalıplaşır ve tek bir ad gibi kullanılırlar:

*yıl<sup>h</sup>erğın* "araba" (<yıl "rüzgar", *t<sup>h</sup>erğın* "araba"), *ta<sup>h</sup>kağı<sup>o</sup>sırık* "yumurta" (<ta<sup>h</sup>kağı "tavuk" *o<sup>h</sup>sırık* "osuruk", *çiyü* "çadır" (<çi "deve" *yü* "ev"), *koy yün* "koyun yünü" (<koy "koyun" *yün* "yün"), *pıra tumsığcıwın* "sivrisinek" (<pıra "kabuk" *tumsığ* "ağız" *cıwın* "sivrisinek") örnekler için bk. Roos, 2000: 70.

### 2.2. İlgi Durumu: +nıŋ, +niŋ, +dıŋ, +diŋ, +tıŋ, +tiŋ<sup>3</sup>

İlgi durumu, bir adın başka bir adla ilgili olduğunu ifade eden hâlidir. Adı bir başka ada bağlar onunla ilgisi olduğunu gösterir ve tamlama oluşturur. Eski Türkçede ilgi durumunun iki biçimi vardı. Orhon Türkçesinde ünsüzlerden sonra /-Xŋ/, ünlülerden sonra ise /-(n)Xŋ/ biçimi görülürken Uygur Türkçesinde ünlülerden ve ünsüzlerden sonra yalnızca /-nXŋ/ biçimi görülmekteydi (Erdal, 2004: 168-169).

Sarı Uygurcada ünlü ile bitenve /g/, /h/, /n/, /m/, /l/, /r/ ünsüzleriyle biten sözcüklerin sonuna /-nIŋ/ eki getirilir: *asar+nıŋ* "binanın, yapının", *kise+niŋ* "kişinin", *lom+nıŋ* "(kutsal) kitabın", *mıla+nıŋ* "çocuğun, bebeğin", *peg+niŋ* "başkanın", *purğan+nıŋ* "Burhanın", *su+nıŋ* "suyun", *tağ+nıŋ* "dağın", *yol+nıŋ* "yolun", *yuğur+nıŋ* "Uygurun". Süreksiz ünsüzlerden sonra /+tIŋ/ eki gelir: *at+tıŋ* "atın", *balık+tıŋ* "duvarın", *tas+tıŋ* "taşın", *paş+tıŋ* "başın", *terek+tın* "ağacın", *kuš+tıŋ* "sığırın", *pişek+tıŋ* "parçanın", *yip+tıŋ* "ipliğin". /z/ ünsüzünden sonra ise +dlŋeki gelir: *kız+dıŋ* "kızın", *tız+dıŋ* "dizin", *göz+dıŋ* "gözün".

Tamlayan durum ekinin kısaltılmış biçimini de Sarı Uygurca da görmek mümkündür: *malnışte* "malın içinde, malda, sürüde" <maln(t)n+ışte<malnıŋ *ışte*, *malnıšten* "maldan, sürüden" <maln(t)n+ışten<malnıŋ *ışten*.

İlgi durumunun işlevleri şöyledir:

<sup>3</sup> Alt. +nIŋ, +DIŋ: *karındaştıŋ* "kardeşin", *coldıŋ* "yolun" (Dilek, 2012: 1037), Hak. +nıŋ /+niŋ, +tıŋ / +tiŋ: *süttıŋ* "sütün" *ıceziŋiŋ* "annesinin" (Arkoğlu, 2012: 1104), Tuv. +nIŋ, +DIŋ, +DUŋ: *eştıŋ* "arkadaşın", *taldıŋ* "söğütün" (Arkoğlu, 2012: 1178), Sibiryaya dillerinden olan Yakutçanın en çarpıcı özelliği ilgi durum ekinin bulunmamasıdır (Stachowski&Menz, 1998: 421).

- a. Belirtili ad tamlaması oluşturur:  
*Tıstıyaltırındantaup-tro* “**Kazanın** altında bulmuş.”  
*Kozınıñ men sıñarın yeti!* “**Kuzunun** yarısını ben yedim!”  
*kseñiñište sünxatu seni kürte!* “**İnsanlar** arasında uzun saçlı yalnızca seni gördüm.”
- b. Belirtili ad tamlamasında tamlayan tamlanan arasına başka sözcük girebilir.  
*Senıyputonnutıkötört ay boltı* “**Senin** bu kürkünü dikeli dört ay oldu.”
- c. Sahiplik bildirir.  
*Sen meniñkozını yiv adıptro* “Sen, benim kuzumu yedin.”  
*MındaTutukaştıybaş azaq par erne.* “Burada **Tutukaş’ın** başı ve ayağı var.”  
*Uzunıy oğul emes bop-tro* “**Kendisinin** oğlu yoktu.”
- ç.İlgi durumu üzerine aitlik eki *-ki*’yi alabilir.  
*Menıyğı* “benim, benimki”, *senıyğı* “senin, seninki”.
- d. Edatlarla kullanılarak edat öbeği oluşturur.  
*Yunıjezge* “**evin** üzerine (evin üzerinde)”, *sunıjezge* “**suyun** üzerinde”, *yunaqtıyüziğe* “**keçenin** üzerine”.

### 2.3. Belirtme Durumu: +n, +ni, +tı, +ti, +dı, +dı<sup>4</sup>, +n

Eylemin doğrudan etkilediği adlar belirtme durumunda bulunurlar. Korkmaz, belirtme durumunu cümlede geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durum olarak tanımlar (Korkmaz, 2009: 24). Eski Türkçede belirtme durumu sözcük yalın durumda bir ad ise /+(X)g/ biçiminde iyelik eki almış bir ad ise /+(l)n/ biçiminde görülürdü. Zamirlerle ve bazı özel adlarla da *nl* eki kullanılırdı. Son dönem Uygur metinlerinde ise çoğunlukla ünle biten sözcük sonlarında *n*leki görülmektedir (Erdal, 2004: 170).

Sarı Uygurcada ünlüyle biten ve /g/, /ğ/, /l/, /r/, /m/, /n/, /ı/, /oy/, /ey/ ile biten sözcüklerin sonuna /+nı/ eki getirilir: *yü+nu* “evi”, *su+nu* “suyu”, *mı+nu* “çocuğu”, *araqı+nu* “şarabı”, *ilçı+nu* “şamanı”, *kozı+nu* “koyunu”, *çeriğ+nu* “orduyu”, *ayığ+nu* “mutluluğu”, *yun+nu* “yünü”, *kızıl+nu* “kırmızıyı, kızılı”, *yer+nu* “yeri”, *yem+nu* “ilacı”, *tecañ+nu* “kuzeni”, *tağ+nu* “dağı”, *lom+nu* “yasayı, kitabı”, *yol+nu* “yolu”, *eren+nu* “erkeği”. Süreksiz ünsüzlerden sonra /+tı/ gelir: *at+tı* “atı”, *azaq+tı* “ayağı”, *yığış+tı* “ağacı”, *kulak+tı* “kulağı”, *tıs+tı* “dişi”. zünsüzünden sonra ise /+dı/eki gelir: *kız+dı* “kızı”, *göz+dı* “gözü”, *tız+dı* “dizi”

Iyelik eki almış sözcüklerde belirtme durum eki *-n* olarak görülür: *yer+ı+n* “toprağını”, *mı+ı+n* “çocuğunu”, *tel+ı+n* “dilini”, *paç+ı+n* “başını”, *teri+ı+n* “derisini (koyun)”, *marmı+ı+n* “lambasını”  
*Sanağı+ı+n* “**tespini** hızla çekti (saydı)”.

*Antaqqanteanıkağaça+ı+n* “**Yaşlı kadın kovanı** ocağın üzerine koyup”

*Kozınıñ men sıñar+ı+n yeti!* “Kuzunun **yarısını** ben yedim”.

Belirtme durumunun işlevleri şöyledir:

- a. Belirtme durumunun asıl işlevi cümlenin nesnesini oluşturmaktır. Sarı Uygurcada cümlenin nesnesini oluşturan belirtme durumunun kullanıldığı bazı cümle örnekleri şöyledir:  
*Tutukaştı yiv adıp-tro.* “**Tutukaş’ı**yedi.”  
*Miniktışuktıgeşügeparıp-tro* “**Parayı** yüklenip eve döndü.”  
*Andağ la vosamañğıspozınımotkakötürüp-tro* “Sonra Mangı’sın **bedenini** ateşe verdi.”  
*Terdenniñkağırgıla varıp-tro* “**Kurdu** çağırmaya gitti.”  
*Kozınıvadıp-tro.* “**Kuzuyu** yedi.”  
*Kızılattı kanderırkeyuzuksalgaq -tro.* “Kızıl **atı**, göğün hükümdarına adıyor.”  
*Paşazaqtısen yegele kel, dep-tro* “Sen, başını **ayağını** yemeye gel dedi.”
- b. Bazı cümlelerde belirli nesne ekinin (belirtme durumunun) kullanılmamasına rağmen cümle içinde nesne görevi yüklenmiş yalın durumda adlar söz konusudur. Gramerde eksiz yükleme<sup>5</sup> olarak adlandırılan bu durumun Sarı Uygurcada tespit edilen bazı örnekleri şöyledir:  
*Kozı sık açıp-tro* “Kuzu kapıyı açtı.”  
*Men sağaazakperin, de-ptro.* “Sana ayağını vereyim, dedi”
- c. Söz öbeğinin her iki ögesinden yalnızca birine belirtme durum eki eklenebilir:  
*Paşazaktı sen yegele kel.* “Başı ayağı yemeye gel.”  
*Paşazaqınkuşkolap-tro.* “Başını ayağını toplamış.”

### 2.4. Yönelme Durumu: +ga, +ge, +ka, ke<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Alt. +nl, +DI, +n: *sütiti* “sütü”, *tuını* “dağı”, *kardı* “karı”, *künin* “günü”, Hak. +m / +nı, +tı / +tı, n, ı / +ı : *oolahıtı* “oğlanı”, *kölnı* “gölü”, *knıgızın* “kitabını” (Arikoğlu, 2012: 1104), Tuv. +nl, +DI, +DU, +n: *söstü* “sözü”, *harmı* “karı”, *adıñ* “adını” (Arikoğlu, 2012: 1178), Yak. +l / +U (ünsüzlerden sonra), +nl / +nU (ünlü ve diftonglardan sonra): *xatını* “kayını”, *tihi* “dişi” (<*tiis* “diş”), *kinıgeni* “kitabı” (Kirişçiöglü, 2012: 1259).

<sup>5</sup>Cümle içinde nesne görevi yüklenmiş olmakla birlikte, yükleme durumu eki almamış olan yalın durumdaki adın karşıladığı durumdur (Korkmaz, 2009: 277).

<sup>6</sup> Alt. +GA, +GO: *colgo* “yola”, *biske* “bize”, I, II. ve III. kişi iyelik ekinden sonra +A, +O biçiminde görülür: *turam+a* “evime” (Dilek, 2012: 1037-1038), Hak. +ğa / +ge, +ha / +he, +a / +e: *ibge* “eve”, *harahha* “göze”, *aña* “ava”, *palaa* “çocuğa” (Arikoğlu, 2012: 1104), Tuv. +GA: nomga

Yönelme durumu, sözcük öbeklerinde ve cümlelerde fiilin kendisine doğru yaklaştığını, yöneldiğini ifade eden adın içinde bulunduğu durumdur. Fillin istikametini gösteren ve yaklaşma ifade eden yönelme hâli daima ekle yapılır (Ergin, 1998: 233). Eski Türkçede yönelme durumu için /+kA/ (yalın durumdaki sözcüklere), /+ηA/ (üçüncü kişi iyeliklerden sonra) ve +A (birinci ve ikinci kişi iyelikten sonra) ekleri kullanılmıştır (Tekin, 2000: 111).

/g/, /ğ/ ile biten kelimeler hariç, ünlüyle biten ve /oy/, /ay/ gibi tek heceli kelimelerin sonuna /+ğa/, /+ge/ eki getirilir: *yarğıcı+ğa* "yaşlılığa", *ara+ğa* "araya", *yü+ge* "eve", *Kitay+ğa* "Çin'e", *koy+ğa* "koyuna", *ağıl+ğa* "ağıla", *su+ğa* "suya", *ay+ğa* "aya", *yağan+ğa* "file", *eren+ge* "erkeklerle". Süreksiz ünsüzlerden sonra /+kA/ ekigilir: *kat+ka* "yana, tarafa", *ağıs+ka* "ağza", *iş+ke* "içeriye", *minik+ke* "paraya", *tep+ke* "tabana, alta", *pek+ke* "beye" (<peğ+ke), *sık+ka* "kapıya".

Yönelme durumunun işlevleri şöyledir:

- Yer, yön göstererek dolaylı tümleç oluşturur. Sarı Uygurcada ekin daha çok bu aslı görevde kullanıldığı görülmektedir.  
*Miniktışuktigeşügeparıp-tro* "Parayı yüklenip **eve** döndü."  
*Men sağa paçınberin, dep-tro.* "Ben **sana** başımı vereyim demiş."  
*Üş yolğa yitip-tro* "Üç **yol ağzına** ulaşmışlar."  
*Çoyçimağakoziberti* "Çoban **bana** kuzu verdi."  
*Arkasınga ker yunağurmas mi-dro.* "**Sırtına** kirli keçe koymaz."
- Yönelme durumu iyelik eklerinden sonra kullanılabilir. I., II. ve III. kişi iyelik eklerinden sonra Güney Sibirya Türk dillerinden Altayca ve Hakasçada+A ekleri görülürken Sarı Uygurcada yalnızca +ga, +ge, +ka, +ke biçimleri görülmektedir.  
*Anamçayüssakıs, Zöna-y marçanperin Zöna-y* "**Anneme** yüz sekiz mercan ver Zona!"  
*Paçımğapumındağ Zona! Sığmastır-na Zona!* "**Başıma** böyle tam olmuyor Zona!"  
*Avamğayüssakıs, Söna-y Pıtığteylin perin, Zöna-y!* "**Babama** yüz sekiz mektup götür Zona!"
- Yönelme durumundaki bir ad bir eylemle birleşerek anlamca birleşik eylemler oluşturur: *ot+kakötür-* "ateşe vermek", *tor+ga bar-* "açlıktan ölmek".

## 2.5. Bulunma Durumu: +ta, +te, +da, +de<sup>7</sup>

Bulunma durumu, eylemdeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Ekin asıl görevi yer bildirmektir. Eski Türkçede bulunma durum eki /+dA/ idi ve bu ek, Orhon Türkçesinde çıkma durumu işlevinde de kullanılıyordu. Tekin, ünlü ile biten gövdelerle /r/, /l/, /n/ dışındaki ünsüzlerden biriyle biten kök ve gövdelerde /+dA/ ekinin getirildiğini /r/, /l/, /n/ ünsüzlerinden sonra ise /+tA/ ekinin getirildiğini ifade eder (Tekin, 2000: 114). Erdal, son dönem Uygur metinlerinde bu kuralın görülmediğini dile getirir (Erdal, 2004: 174).

Sarı Uygurcada ünlüyle biten veya süreksiz ünsüzle biten kelimelerin yahut da *oy*, *ay* gibi tek heceli kelimelerin sonuna /+te/, /+ta/ eki gelir: *ay+ta* "ayda", *oy+ta* "vadide", *kise+te* "kişide", *iş+te* "içeride", *kat+ta* "yanda", *koy+ta* "koyunda", *için+te* "(onun) içinde", *yüsün+te* "evinde", *yıñır+ta* "akşamda", *minik+te* "parada", *yıl+ta* "yılada". /g/, /ğ/, /z/, /n/ ünsüzleri ile biten kelimelere /+da/, /+de/ bulunma durum eki getirilir: *tağ+da* "dağda", *yağan+da* "filde", *pırın+da* "öncesinde, başında", *anda* "orada", *kağda* "nerede", *eren+da* "erkekde", *peğ+de* "prenste, beyde", *kız+da* "kızda"

Bulunma durum ekinin aitlik bildiren /+ki/, /+kı/, /+gı/, /+ğı/ eki ile kullanımı Türkiye Türkçesindeki gibidir: *iş+te+ki* "içerideki, içindeki", *üy+te+ki* "evdeki", *mında+ki* "buradaki", *bas+ta+ki* "baştaki", *pıt+ta+ki* "ayaktaki", *kol+ta+ğı* "koldaki", *su+da+ki* "sudaki", *peğ+de+ğı* "prensteki", *soñ+ta+ki* "sondaki", *ağıl+da+ğı* "avludaki"

Bulunma durumunun işlevleri şöyledir:

- Yer bildirerek yer tamlayıcısı görevinde kullanılır.  
*Mında Tutukaştın baş azağ par erne.* "**Burada** Tutukaş'ın başı ve ayağı var."  
*Kseniñişteteküzel seni kürte* "İnsanlar **arasında** (içinde) güzel seni gördüm."  
*Telikışte ot sap-tro* "Çukurun **içinde** ateş yaktı."  
*Përyığaş-tro, yığaştatokustelik-tro. Punı-dro.* "Bir **ağaçta** dokuz delik. Bu nedir?"
- Bulunma durumu çıkma durumu işlevi ile de kullanılabilir.

<sup>7</sup>Alt. +DA, +DO: *coldo* "yolda", *gorodto* "şehirde" (Dilek, 2012: 1037), Hak. +DA: *ibde* "evde", *tabahta* "tabakta" (Arıkoğlu, 2012: 1105), Tuv. +DA: *ešte* "arkadaşta", *hünde* "güneşte" (Arıkoğlu, 2012: 1178), Yakutçada bulunma durum mevcut değildir. Yakutçadaki +DA, +DO, +nO eki partitif "parça hâli" eki olarak kullanılmaktadır: *uuta* "sudan (biraz su)", *çey-de* "biraz çay" (Kirişcioğlu, 2012: 1259).

Yakutçada bulunma durum eki zamirlerde ve sıfat yapım eki +TĀğı da yaşamaktadır: *manna* "burada" (<bu "bu"), *onno* "orada", *küöl-lēgi* "göldeki" (Stachowski&Menz, 1998: 421).

Pir pıtıkçıgemalmışteşkaysıpıktığ der, dep-tro. "Kâtibe **mallardan**, hayvanlardan hangisi güçlüdür diye sordu."

## 2.6. Çıkma Durumu: +tan,+ten, +dan, +den, +dın, +din, +tın, +tin<sup>8</sup>

Çıkma durumu, eylemin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur (Korkmaz, 2009: 301). Orhon Türkçesinde bulunma durum eki olan /+dA/ aynı zamanda çıkma işlevinde de kullanılıyordu. Eski Uygur Türkçesinde de /+dA/ eki çıkma işlevinde kullanılırken genelde dönemin karakteristik eki olan /+dIn/ eki ile çıkma işlevi sağlanıyordu.

Sarı Uygurcada /ğ/, art damaksıl /k/, /z/, /n/, /r/, /y/ ünsüzlerinden sonra genelde /+dan/, /+den/ eki gelir: *tağ+dan* "dağdan", *kız+dan* "kızdan", *peğ+den* "prensten", *eren+den* "erkekden", *pıtır+dan* "geçen yıldan", *ktey+den* "Çin'den", *min+dan* ~ *min+tan* "bundan", *an+dan* "ondan". Ünlülerden ve süreksiz ünsüzlerden sonra da genelde /+tan/ gelir: *su+tan* "sudan", *aça+tan* "babadan", *axis+tan* "ağızdan", *paş+tan* "baştan", *sık+ten* "kapıdan", *menik+ten* "paradan", *terek+ten* "ağaçtan", *tala+tan* "bozkırdan", *ağıl+tan* "avludan", *aksaçal+tan* "ihtiyardan, kocamıştan".

+DIn eki +DAn ekine göre daha seyrek kullanılmaktadır. /+ki/ aitlik ekinden sonra /+dın/, /+din/, /+tın/, /+tin/ eki görülebilir: *ımsınıñki+dın* "küçük kardeşinden", *peğniñki+tın* "prensinden", *akanıñki+tın* "büyük kardeşinden", *Molfuniñki+dın* "Malov'dan". Bu sözcükler dışında tespit edilen /+DIn/ ekini almış diğer sözcükler ise şöyledir: *için+dın* "içinden", *meñin+dın* "benden", *konak+tın* "günden".

Çıkma durumunun işlevleri şöyledir:

- Bir oluş ve kılışın çıkış noktasını gösterir. Sözdiziminde dolaylı tümleç görevinde kullanılır.  
*Përozaqtankisekep-tro* "Bir gün **uzaktan** birisi geldi"  
*Anası koydan kep-tro* "Annesi **koyundan** (koyun otlatmaktan) geldi"  
*Men ımsınıñkidinkelti* "Ben **küçük kardeşimden** geldim"  
*Kızıtımulasunıñkızığtanmañıptı* "Kızı ve oğlu nehrin **kenarından** gönderdi"
- Karşılaştırma yapmak için +DAn eki kullanılır:  
*Sumertağ+tanörliğ* "Sümer **dağından** yüksek"  
*Sundaley+tan'elon* "Sun **denizinden** daha düz"
- Oluş ve kılışın zamanını bildirir.  
*Niçekonoqtınşancu sal dep-tro.* "Birkaç gün geçsin demiş."  
*Antansemen kolıp kel!* "(Ondan) sonra yemek isteyip gel"
- Bir nesnenin hangi maddeden yapıldığını veya oluştuğunu gösterir.  
*Kem la yetik* (<yetip) *kelse tastañpërçoqçılavatin, dep-tro.* "Kim buraya gelse **taştan** yığın örsün demiş".
- Üleştirme sayıları oluşturmak için kullanılır. İkinci sözcüğe çıkma durum eki getirilerek üleştirme sayıları oluşturulur: *şkı-şkıden* "ikişer ikişer", *üş-üşten* "üçer üçer", *tört-törtten* "dörder dörder", *pes-pesten* "beşer beşer".

## 2.7. Araç (Vasıta) Durumu: -ın/-in, pılen "ile"<sup>9</sup>

Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş ve kılışta "vasıta" olarak kullanıldığını veya "birliktelik" ifade ettiğini gösterme durumudur (Korkmaz, 2009: 317). Eski Türkçede vasıta durumu için eklendiği sözcüğe "ile" anlamı katan +(X)n eki kullanılırdı (Erdal, 2004: 175).

Sarı Uygurcada arkaik olarak +In vasıta durumu ekinin yaşadığı görülmektedir. Bunun dışında vasıta durumu için Eski Türkçe *birle* (ED 364b-365b) sözcüğünün Sarı Uygurcadaki denkliği olan *pılen* "ile" edatının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca *vulinveucin* ~ *bucin* ~ *veçin* "ile, yardımıyla" edatları da vasıta durumunu karşılamaktadır.

**-ın/-in:** *kıs+ın* "kışın", *yey+in* "yazın", *sızı+n* "keçeyle"

*Teliktıñişkekorğaqtantüstetkeş, yüzusıngesizi+nıyazğaş sav adıp-tro.* "Çukurun içindeki küçük çalılar ateşe verip üzerini **keçeyle** örtmüş".

**pılen** "ile"

*Mıs anı o'kpılenhatvıllıstro* (<hatıpalıstro). "Biz onu **okla** deldik (ok attık)."

**vulin** "ile, aracılığıyla"

*Ëştikiçigbosama, temirvulinpalğap-tro.* "Köpek küçükbile olsa demirle bağlanmış."

*Pıktığvosa, yotağ* (*yovatağvulin*) *palğavadıp-tro.* "Güçlüyse ip yardımıyla bağlanmış."

<sup>8</sup>Alt. +DAñ, +DOñ, nAñ: *coldoñ* "yoldan", *attañ* "attan", *tiyimneñ* "sincaptan" (Dilek, 2012: 1037), Hak. +nAñ, +DAñ: *izikteñ* "kapıdan", *vagonnañ* "vagondan" (Arıkoğlu, 2012: 1105), Tuv. +DAn: *daştan* "taştan", *ejimden* "arkadaşımdan" (Arıkoğlu, 2012: 1178), Yak. +tAn, +tOn (ünsüzlerden sonra), +ttAn, +ttOn (ünlü ve diftonglardan sonra): *ağattan* "babadan", *cietten* "evden", *uottan* "ateşten", *öytön* "akıldan" (Kirişçiöğlu, 2012: 1259).

<sup>9</sup>Alt. +IA, +IO: *collo* "yolla", *menle* "benimle" (Dilek, 2012: 1038), Hak. +nAñ: *sugnañ* "suyla", *tonnañ* "paltıyla", *kimeneñ* "gemiyle" (Arıkoğlu, 2012: 1105), Tuv. *bile*: *maşına-bile* "arabayla", *sös-bile* "sözle" (Arıkoğlu, 2012: 1179), Tof. *ble/bile* (Ilgın, 2015: 100) Yak. -n, -(l)nAn: *kıñn* "kışın", *iliinen* "elle", *oğonon* "çocukla", *uotunan* "ateşle" (Kirişçiöğlu, 2012: 1260).

vucin/ bucin/ pucin/ veçin" ile, aracılığıyla"

Temirvucin "demirle", lomvucin "kitapla", kisevucin "insanla", ot veçin" ateşle, ateş aracılığıyla"

## 2.8. Eşitlik, Benzerlik Durumu: +dağ, +deg, +tağ, +teg<sup>10</sup>, çA

Eşitlik durumu, eklendiği adla eylem veya cümlelerin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan bir ilişki kuran ad durum ekidir. Eski Türkçede eşitlik durumu için +çA eki (Erdal, 2004: 177) kullanılıyordu. Erdal, +çA ekinin Eski Türkçede bazen kişi ve işaret zamirlerinde +çl, +çU şeklinde olduğunu bulutçulayu kelimesinde olduğu gibi +çl, +çU biçiminde görüldüğünü dile getirir. +çulayu biçiminin de +çA+lAyU biçiminden geldiğini ifade eder.

Eski Türkçe teg "gibi" edatının Sarı Uygurcadaki denkliği ekleşmiş olarak görülen +dağ, +deg, +tağ, +tegsözcükleridir. Eklendiği sözcüğe bitişik yazılan gibi ve benzerlik anlamı katan bu ek, /g/, /ğ/, /z/, /n/ ile biten kelimelerin sonuna /+dağ/, /+deg/ olarak getirilir: tağ+dağ "dağ gibi", kün+deg "güneş gibi", kız+dağ "kız gibi", yağ+dağ "yağ gibi", becin+deg "maymun gibi". Ünlülerden ve ötümsüz ünsüzlerden sonra /+tağ/, /+teg/ eki getirilir: terek+teg "ağaç kadar, ağaç gibi", tıs+teg "diş gibi", paş+tağ "baş gibi", kıstı+teg "insan gibi", yü+teg "ev gibi", yağmur+tağ "yağmur gibi", bulut+diğ "bulut gibi". Ekin adlarla da kullanıldığı görülmektedir: men+değ "benim gibi", sen+değ "senin gibi", gun+dağ "onun gibi", mis+teğ "bizim gibi", gular+değ "onlar gibi", andağ "böyle".

Sarı Uygurcada bu ekler dışında nadiren de olsa -çA eki de gibi ve benzerlik eki olarak kullanılmaktadır: çın+ça "gerçek gibi", mis+ça "bize göre, bizce", çmak+ça "kâse gibi (hayvan toynağı için)", meniñ oğul poatin+çağalap tır na" Oğlum tüfekle ateş etmekte ustadır".

+dağ, +deg, +tağ, +tegeki Tenişev tarafından karşılaştırma eki olarak verilmiştir (Tenişev, 1976: 58). Eşitlik ekinin bilindiği gibi karşılaştırma görevi de söz konusudur. O yüzden bu ek, eşitlik ve benzerlik durum eki içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeyindayamurtağsergındı "Yaz yağmuru gibi (kadar) seriniz"

Sumırtağdağyörleğmızdı "Sümerdağı kadar yükseğiz"

Sundaleytağşınniğmusde "Sundenizi kadar deriniz"

Mıskışınkaycıkündegissiğdı "Sıcaklığımız kışınki güneş gibi"

### Sonuç

• Sarı Uygurca üzerine yapılan önceki çalışmalarda Sarı Uygurcadaki ad durumunun kimi Türkologlar tarafından altına kimileri tarafından ise yediye ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise, metinler üzerinde yapılan tespitler doğrultusunda Sarı Uygurcadaki ad durum ekleri sekize ayrılmıştır: 1. Yalın Durum, 2. İlgî Durumu, 3. Belirtme Durumu, 4. Yönelme Durumu, 5. Bulunma Durumu, 6. Çıkma Durumu, 7. Araç Durumu, 8. Eşitlik Durumu.

• Güney Sibiryâ Türk dili özellikleri gösteren Sarı Uygurcada da Güney Sibiryâ Türk dillerinde ortak olan altı ad durumunun yaşadığı görülmektedir: 1. Yalın durum, 2. Tamlayan durumu -Nı, 3. Yönelme durumu -GA, 4. Belirtme durumu -nl, 5. Bulunma durumu -DA, 6. Çıkma durumu -DAn.

• Sarı Uygurcanın Kuzey Sibiryâ Türk dili olan Yakutça ile ortak olan ad durum ekleri ise şunlardır: 1. Yalın durum, 2. Yönelme durumu -GA, 3. Belirtme durumu -nl, 4. Çıkma durumu -DAn, 5. Eşitlik eki -çA.

• Eski Türkçe +gArU yön gösterme ekinin Sarı Uygurcadaki denkliği olan +kAr ekinin yön gösterme işlevi kaybolmuştur. Bu yüzden bu ek, Sarı Uygurcada yön gösterme başlığı altına değerlendirilmemiştir. Ek, bir yapım eki olarak işlev görmektedir: iş+ker "içeri" (<iş "iç"), tas+kar "dışarı" (<tas "dış"). krş. Tü. içeri, dışarı.

### Kısaltmalar

Alt: Altayca

ED: bk. Clauson, Gerard

Hak.: Hakaşça

SUyg.: Sarı Uygurca

Tuv.: Tuvaca

TuW: bk. Ölmez, Mehmet

Tü.: Türkçe

Yak. Yakutça

### KAYNAKÇA

ARIKOĞLU, Ekrem (2012). "Tuva Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1149-1228.

ARIKOĞLU, Ekrem (2012). "Hakas Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1085-

<sup>10</sup> Alt. +DIy, +çA, +çO: coldıy "yol gibi", ağaştıy "ağaç gibi", sençe "senin gibi" (Dilek, 2012: 1038), Hak. +cA/+çA; +DAηAr, +nAηAr: mince "bence", since "sence", pişçe "bizce", sinnejer "senin hakkında", annaηar "onun hakkında", (Arıkoğlu, 2012: 1105), Yakutçada eski fakat işlek bir ek olmayan +çA eşitlik ekisayı adlarına yaklaşıklık anlamı katmaktadır: uonça "yaklaşık on" (<uon "on"). Bunun dışında zamirlerle de kullanıldığı görülmektedir: oçço "onun gibi, öyle" (<ol "o") (Stachowski&Menz, 1998: 421).

1148.

- CHENG, Shiliang (1997). *TujueBijiaoYuyanxue, (AComparativeStudy of TheTurkicLanguages)*, Ürümçi: Şinciang Halk Yayınevi.
- CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Çuñgodiki Türki Tiller(1987). ŞinciangDaşü Neşriyatı, s. 244-285.
- DİLEK, Figen Güner (2012). "Altay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1009-1084.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of OldTurkic*, Leiden: Brill.
- ERGİN, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- HAHN, F. Reinhard (1998). "Yellow Uyghurand Salar", *The TurkicLanguages*, Ed. LarsJohanson, Éva Á. Csató, London: Routledge, s. 397-402.
- ILGIN, Ali (2015). *TarihiKarşılaştırmalıTofa (Karagas) Türkçesi, BiçimBilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (2012). "Saha Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1229-1284.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *TürkiyeTürkçesiGrameriŞekilBilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MALOV, SergeyYefimoviç (1957). *Yazık jyoltihuygurov: Slovar' i grammatika*, Alma-Ata.
- MALOV, SergeyYefimoviç (1967). *Yazık jyoltihuygurov: Teksti i perevodi*, Moskva.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, Viktor Butanayev, Almagülşina, Erdal Şahin, LiaisanŞahin, Aylin Koç (2000). *Hakasça-TürkçeSözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NUGTEREN, Hans, MartiRoos (2006). "Prolegomenatotheclassification of Western Yugur", *ExploringtheEasternFrontiers of Turkic*, Ed. Marcel Erdal andIrinaNevskaya, Wiesbaden: HarrassowitzVerlag, s. 99-130.
- ÖLMEZ, Mehmet (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen, TuvacanınSözvarlığıEskiTürkçeveMoğolcaDenkleriyle*, Wiesbaden.
- ROOS, Martina Erica (2000). *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language, Grammar, Text, Vocabulary*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Leiden: Rijks Üniversitesi.
- SCHÖNİG, Claus (1997). "A newattempttoclassifytheTurkicLanguages (I)", *TurkicLanguages* 1, s. 117-133.
- SCHÖNİG, Claus (1998). "South SiberianTurkic", *The TurkicLanguages*. Ed. LarsJohanson, Éva Á. Csató. London: Routledge, s. 403-416.
- STACHOWSKI, Marek, AstridMenz (1998). "Yakut", *The TurkicLanguages*, Ed. LarsJohanson, Éva Á. Csató. London: Routledge, s. 417-433.
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.
- TENİŞEV, E. Rahimoviç, B. H. Todayeva (1966). *Yazık jyoltihUygurov*, Moskva.
- TENİŞEV, E. Rahimoviç (1976). *Stroysarıg-yugurskogoyazıka*, Moskva.